

Środowisko edukacyjne uczniów zdolnych

**Praca zbiorowa pod redakcją
Małgorzaty Jabłonowskiej**

**Warszawa 2013
Wydawnictwo Universitas Rediviva**

Maria Porzucek-Miśkiewicz
Zakład Dydaktyki Ogólnej
Wydział Studiów Edukacyjnych
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: mm@amu.edu.pl

Samopoczucie ucznia zdolnego w szkole

Zdolności człowieka rozwijają się w toku jego aktywności w przestrzeni edukacyjnej, rówieśniczej i rodzinnej, dlatego tak ważne jest otaczanie uczniów zdolnych specjalną uwagą oraz organizowanie optymalnych warunków dla ich wszechstronnego rozwoju. Dobre samopoczucie ucznia w szkole zależy od takich czynników, jak klasowe relacje koleżeńskie, stosunki ucznia z nauczycielami, osiągnięcia szkolne oraz ogólny obraz szkoły. Właśnie środowisko edukacyjne odgrywa znaczącą rolę w rozwoju osobowości uczniów zdolnych, stanowiąc obszar osobistych doświadczeń, związanych z powodzeniem lub niepowodzeniem w nauce czy też w kontaktach społecznych. Niewątpliwie stymulowanie zdolności, atmosfera celebrowania sukcesu, ułatwią jednostkom zdolnym wiarę we własne możliwości, co z kolei wpłynie pozytywnie na poziom zadowolenia z siebie i gotowość podejmowania nowych wyzwań.

Podjęto próbę odpowiedzi na pytania: jakie szanse stwarza się w placówce oświatowej młodemu zdolnemu człowiekowi dla prawidłowego funkcjonowania psychospołecznego? oraz czy w miejscu zdobywania wiedzy posiada dobre samopoczucie, odczuwa przyjemność, czy może doświadcza on przykrości?. Dalej sprawdzono, na czyją pomoc może liczyć jednostka uzdolniona w sytuacjach trudnych. Wyłoniono obszary, wokół których skupiono uwagę. Samopoczucie ucznia zdolnego rozpatrzono zatem pod kątem wzajemnych relacji z rówieśnikami, z nauczycielami oraz oceny szkolnych warunków jako łała wspierania i rozwoju indywidualnych predyspozycji, popierając wynikami badań własnych¹.

Na samopoczucie ucznia zdolnego bez wątpienia wpływa pozycja społeczna w klasie szkolnej. Okazuje się, że osoby zdolne nie cieszą się na ogół sympatią i uznaniem wśród rówieśników, na co wskazują stosunkowo niskie statusy socjometryczne², jakie uzyskują w badaniach. Zdecydowanej większości uczniów zdolnych przyporządkowano statusy poniżej przeciętnej. W badanej grupie w wyraźnej przewadze znajdują się licealiści nieakceptowani, co znajduje potwierdzenie w wynikach badań I. Borzym, z których wynika, iż znaczny odsetek uczniów zdolnych ze szkół średnich znajduje się w grupie izolowanych (Borzym, 1979, s. 151). Z literatury przedmiotu wynika, że jednostki zdolne są nieakceptowane w klasach, w których

¹ Zaprezentowane treści są fragmentem szerszego opracowania, stanowiącego dysertację doktorską autorki pt. *Funkcjonowanie ucznia zdolnego w środowisku szkolnym i pozaszkolnym*. Badania zrealizowano w ramach projektu prowadzonego przez Zakład Dydaktyki Ogólnej Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w 2007 roku w 11 liceach ogólnokształcących na terenie Wielkopolski wśród stu zdolnych maturzystów, ich rówieśników o przeciętnych i niskich zdolnościach, nauczycieli i rodziców. Ogółem badaniom poddano 680 osób.

² Status socjometryczny określono za pomocą testu socjometrycznego, zawierającego pytania odwołujące się do dwóch kryteriów, a mianowicie: kryterium atrakcyjności towarzyskiej i kryterium zadaniowego. W badaniu udział wzięło 477 osób.

wiedza i inne kompetencje nie stanowią wysoko cenionych wartości lub też same wycofują się z grupy koleżanek i kolegów, gdyż nie znajdują wśród nich osób o zbliżonym poziomie zdolności i zainteresowań (Piotrowski, 2005, s. 334).

Co ciekawe uczniowie, którzy są izolowani przez grupę zgodnie oceniają siebie jako lubianych i akceptowanych w gronie klasowych rówieśników. Ponadto przyznają, iż chętnie przebywają w swojej klasie. Także nauczyciele wydają pozytywne opinie o relacjach tych uczniów z koleżankami i kolegami, przypisując im miano lubianych przez wszystkich. Żaden uczeń z niskim statusem nie czuje się osamotniony w klasie i równie chętnie, jak osoby z wyższymi statusami socjometrycznymi lubi przebywać w towarzystwie rówieśników. Taki obraz rzeczy każe domniemywać, iż badani licealiści charakteryzują się zawyżonym poczuciem własnej wartości. Ponad połowa z nich ocenia siebie jako osoby wierzące w siebie, osiągające sukcesy w nauce szkolnej, cieszące się powodzeniem wśród rówieśników.

Można powiedzieć, że wyobrażenie uczniów zdolnych o własnej pozycji w klasie szkolnej znajduje się w wyraźnej rozbieżności z wynikami badania socjometrycznego. Podobną tendencję u odrzucanych uczniów zdolnych zauważa M. Tyszkowa, według której żaden z nich nie spostrzega adekwatnie swojej niskiej pozycji w grupie rówieśniczej (Tyszkowa, 1990, s. 336). Takie zachowanie należy przypisać mechanizmom obronnym, powodującym iż uczeń zdolny nie przyjmuje informacji, która obniżyłaby jego samoocenę. Oto wypowiedzi niektórych uczniów zdolnych na temat ich samopoczucia w zespole klasowym: „mam tylko kilkoro przyjaciół, z resztą grupy nie czuję się bardzo silnie emocjonalnie związana, nie czuję potrzeby, ani chęci posiadania we wszystkich przyjaciół”, „zdarza mi się patrzeć na innych z góry”, „skupiam się na jednej, dwu osobach – to mi wystarcza”. Na podstawie powyższego można wnioskować, iż respondentów satysfakcjonuje akceptacja społeczna uzyskiwana w podgrupach, dzięki której nie czują się izolowani w klasie.

Reasumując, można stwierdzić, iż zdolni licealiści lokują się nisko w strukturze popularności i nie zajmują najwyższych pozycji społecznych w nieformalnych strukturach klas. Jak wykazują badania prowadzone przez innych autorów, uczniowie zdolni są lubiani przez swoich kolegów, ale jeszcze w większej mierze uznawani jako dobrzy organizatorzy wykonywania zadań, które grupa ma do spełnienia. Według ogólnie panującego sądu więcej uczniów zdolnych cieszy się uznaniem rówieśników, niż ich sympatią. Są atrakcyjni i popularni jako pomagający w nauce, dopiero na drugim miejscu, jako towarzysze wycieczek, koledzy i przyjaciele (Kotlarski, 1990, s. 148; Borzym, 1979, s. 149; Panek, 1977, s. 314). Także badania własne dowodzą, iż uczniowie zdolni cieszą się większą popularnością w sytuacjach wymagających kompetencji zadaniowych, aniżeli kompetencji towarzyskich, jednak w przypadku badanych maturzystów nie jest ona zbyt wysoka.

Skoro tylko jeden spośród badanych uczniów czuje się osamotniony w warunkach klasowych rozsądnie byłoby stwierdzić, że problem nie istnieje, jednak dane prowokują do próby wyjaśnienia zjawiska i dalszych poszukiwań. U ucznia zdolnego świadomość braku akceptacji przez rówieśników może stać się przeszkodą w prawidłowym rozwoju jego zdolności, dlatego należy podjąć wobec grupy uzdolnionych uczniów działania mające na celu podniesienie ich atrakcyjności interpersonalnej. Podczas zajęć szkolnych można stwarzać okazje do zaistnienia zdolnych uczniów na wyższych pozycjach społecznych w hierarchii klasowej, także w zakresie atrakcyjności towarzyskiej, a nie wyłącznie zadaniowej.

W celu zdiagnozowania kolejnego obszaru samopoczucia zdolnych maturzystów w klasie szkolnej zapytano ich o pełnione role społeczne. Większość respondentów uznaje się za lubianych przez wszystkich. Drugie miejsce zajmuje rola najlepszego ucznia. Także opinie nauczycieli na ten temat są zbliżone do wypowiedzi uczniów. Ponad połowa pedagogów na pierwszym miejscu wśród ról pełnionych przez wskazanych uczniów zdolnych wymienia rolę lubianego przez wszystkich. Na drugim miejscu podobnie, jak w wypowiedziach uczniów, znajduje się rola najlepszego ucznia.

Ponownie należy stwierdzić, iż badani uczniowie zdolni są przekonani o własnej popularności wśród rówieśników. Taki obraz funkcjonowania społecznego respondentów jest sprzeczny z wynikami testu socjometrycznego, wykazującego wyraźny brak akceptacji zdolnych maturzystów przez członków grupy rówieśniczej. Jedną z przyczyn nieadekwatnej do rzeczywistości samooceny osób badanych może być wysokie poczucie własnej wartości. Jak wynika z literatury przedmiotu zawyżona ocena uczniów może w konsekwencji prowadzić do niewłaściwego oceniania własnej roli w grupie rówieśniczej (Sękowski, 2001, s. 161).

W badaniach odwołano się również do formalnych ról społecznych, pełnionych przez licealistów w klasie szkolnej. Okazuje się, że jednostki zdolne nie angażują się w życie klasy, nie podejmują żadnych funkcji społecznych na jej terenie. W związku z czym można wydać sąd o osłabieniu dążeń uczniów zdolnych do podejmowania aktywności społecznej na terenie klasy szkolnej oraz ich niechęci do zaistnienia w formalnej hierarchii klasowej. Można pokusić się o stwierdzenie, że uczniowie ci na własne życzenie przesuwają się w cień, że czynny udział w życiu klasy nie stanowi składowej komfortowego samopoczucia.

Opinie nauczycieli na temat atmosfery klas szkolnych, do których uczęszczają uczniowie zdolni są w przewadze pozytywne, zespoły klasowe odbierane są jako zgrane i zorganizowane. Nauczyciele na temat relacji badanych uczniów zdolnych z pozostałymi członkami zespołu klasowego wydają równie pochlebne opinie. Wypowiedzi jednostek zdolnych analizowano również pod kątem stopnia zadowolenia uczniów z faktu, iż znajdują się w danej klasie. Prawie wszyscy wykazują zadowolenie, zatem można wnioskować, że uczniowie zdolni akceptują swoją sytuację w klasie licealnej. Deklarowane stanowisko osób uzdolnionych wobec własnego samopoczucia wśród szkolnych rówieśników jawi się niezwykle korzystnie. Domniemywać należy, że nie mają oni wygórowanych wymagań indywidualnych, by uzyskać stan pełnego zadowolenia z pobytu w danym zespole klasowym nie muszą oni zyskiwać miana gwiazd socjometrycznych.

Nie bez wpływu na szkolne funkcjonowanie zdolnej młodzieży pozostaje charakter wzajemnych relacji między uczniami a nauczycielami. Choć w przeważającej większości oceniane są one pozytywnie to wśród badanej młodzieży, pojawiają się również głosy świadczące o braku zainteresowania nimi ze strony nauczycieli. Zdarza się, że nauczyciele są świadomi, iż uczeń zdolny dużo wie, ale nie przejawiają zainteresowania jego osobą. Kilku zdolnych licealistów czuje się wręcz ignorowanych przez swoich nauczycieli. Dla weryfikacji uczniowskich wypowiedzi również pedagogów poproszono o opinię na temat obrazu pracy ze wskazanymi jednostkami zdolnymi. Współpracę ze zdolną młodzieżą oceniono wyraźnie pozytywne. Ponad połowa nauczających stwierdza, iż z uczniem zdolnym pracuje się na ogół bardzo dobrze. Generalnie stwierdzić można, iż wypowiedzi nauczycieli okazały się znacznie zawyżone w stosunku do ocen uczniów zdolnych.

Także opinie nauczycieli, dotyczące zachowania ucznia zdolnego w szkole, są w przeważającej części aprobujące. Według nich wybrane do badań jednostki zdolne nie sprawiają problemów wychowawczych i są wzorowe pod każdym względem. Zgodnie ze spostrzeżeniami znikomej liczby pedagogów zdolni licealiści sprawiają problemy wychowawcze w postaci obojętnej postawy podczas lekcji, braku aktywności oraz nie chodzenia do szkoły, wynikającego z przekonania, iż jest to strata czasu. Generalnie zdolni sprawiają wrażenie, że lubią szkołę, czego dowodzą swoim bezkonfliktowym zachowaniem.

Na podstawie badań można wyciągnąć ogólny wniosek, że relacje między uczniami zdolnymi a ich nauczycielami jawią się w sprzyjającym świetle. Pedagodzy są zadowoleni z jakości pracy uczniów zdolnych, a uczniowie zdolni mają pozytywny stosunek do pedagogów i często z nimi współpracują. U swoich nauczycieli najwyżej cenią właściwości osobowościowe, a w drugiej kolejności dopiero ich umiejętności dydaktyczne i wychowawcze. Uogólniając, można stwierdzić, że młodzież uzdolniona darzy autorytetem nauczycieli o dobrym charakterze i zamiłowaniu do zawodu, które oceniane są przez licealistów wyżej aniżeli nauczycielska wiedza i umiejętności.

Dość istotne w aspekcie atmosfery szkolnego funkcjonowania jest zagadnienie wsparcia jednostek wyróżniających się pod względem zdolności. Wypowiedzi uczniów zdolnych upoważniają do ogólnych wniosków na temat proponowanego im wsparcia w badanych placówkach. Tak więc, według zdolnej młodzieży w prawie wszystkich szkołach nie wyznaczono osoby koordynującej sprawę jednostek zdolnych, nie ma opiekuna do spraw olimpiad i konkursów przedmiotowych, a tym bardziej brak w nich zespołu wspierającego uzdolnienia uczniów. Przytoczone dane dowodzą, iż zainteresowanie uczniem zdolnym i rozwojem jego zdolności jest w większości badanych placówek znikome, czyli grono pedagogiczne robi w tej kwestii niewiele. W związku z powyższym czy istnieje szansa na subiektywne odczucie bycia ważnym, dostrzeganym, docenianym...

Zdolną młodzież z wielkopolskich liceów zapytano bezpośrednio o to, od kogo może ona uzyskać wsparcie w środowisku szkolnym. Zdolnych licealistów spytano, na czyją pomoc w nauce mogą liczyć najbardziej. Często wskazują oni pomoc koleżeńską i wsparcie rodziców. Rzadko źródłem pomocy w nauce jest nauczyciel. Również niedostateczne zainteresowanie sprawami uczniów zdolnych odnosi się do kwestii oferty pomocy psychologicznej na terenie szkoły. Zgodnie z wypowiedziami uczniów stosunkowo niewielkie wsparcie proponuje im pedagog oraz psycholog szkolny. Braki w tej sferze rzutują bezpośrednio na ocenę samopoczucia w placówce oświatowej.

Uczniowie zdolni wypowiadają się również, jak promowane są ich osiągnięcia w szkole. Wśród odpowiedzi maturzystów pojawia się promocja najlepszych wyników podczas zebrań oraz w gablotach na terenie placówki, poprzez wręczenie zdolnym nagród, publikację ich prac czy rozmaite wystawy i seminaria. Najbardziej zastanawia fakt, że szkolne osiągnięcia grupy uczniów zdolnych nie są w ich szkołach wcale promowane, co z kolei nie stanowi dla nich zachęty do osiągania dalszych sukcesów, czy dzielenia się nimi w środowisku szkolnym. Taką sytuację ocenić należy jako niepokojącą.

Celem orientacji w indywidualnych potrzebach uzdolnionych maturzystów zadano ich nauczycielom pytanie, związane z formami wspomaganie zdolnych. Ponad połowa pedagogów wyraża przekonanie, iż najbardziej pożądaną formą wspomaganie licealistów, wyróżniających się pod względem możliwości intelektu-

alnych, jest wsparcie merytoryczne. Co czwarty nauczyciel dostrzega potrzebę wsparcia psychologicznego dla najzdolniejszych. Inni badani nauczyciele są zdania, iż koniecznym rodzajem wsparcia dla zdolnych maturzystów jest pomoc materialna.

Wypowiedzi samych uczniów zdolnych na temat potrzebnego im wsparcia odbiegają nieco od opinii nauczycieli. Część z nich przyznaje, iż nie wymaga żadnego wspomagania ze strony grona pedagogicznego. Znaczący odsetek badanych licealistów czuje potrzebę skorzystania z pomocy psychologicznej. Jednak – jak już wcześniej wykazano – uczniowie wyznają, iż w swoich szkołach pomocy psychologicznej nie otrzymują. Dla co piątego uzdolnionego maturzysty istotne jest zaplecze merytoryczne. Kilkunastu badanych potwierdza konieczność otrzymywania pomocy finansowej. Jak wynika z powyższego, zdolna młodzież wymaga wsparcia w wielu sferach swego funkcjonowania poczynając od merytorycznego, przez psychologiczne, na materialnym kończąc. Ważnym zadaniem jest rozpoznanie, który rodzaj pomocy jest dla danej jednostki najbardziej pożądany.

Następnie zaprezentowany zostanie krótki przegląd zagadnień dydaktycznych, rzutuących na poczucie komfortu u kształcących się zdolnych. Interesująco prezentują się wyniki, związane z kwestią specjalnych programów dla jednostek zdolnych. Otóż, ponad połowa pedagogów jest przekonana, iż w szkole nauczyciele tworzą indywidualne programy nauczania dla uczniów. Dodatkowo, co czwarty respondent deklaruje, że nauczyciele stosują w praktyce specjalne programy dla zdolnych. Jednakże spośród nauczycieli wyłącznie jeden potrafi wymienić ich rodzaj, pozostali bądź wstrzymują się od odpowiedzi, bądź podają ogólnikowo, że specjalne programy kształcenia tworzone są w zależności od potrzeb uzdolnionych uczniów. Na tej podstawie sądzić, by można, że wspomniane potrzeby jednostek zdolnych mają charakter sporadyczny. Tylko nieliczni pedagodzy ujawniają, że w badanych szkołach nie ma specjalnych programów adresowanych do zdolnej młodzieży.

Inaczej na omawiany problem zapatrują się sami uczniowie. Większość respondentów nie ma świadomości, czy ich nauczyciele korzystają ze specjalnych programów dla jednostek zdolnych. Natomiast, co trzeci respondent otwarcie przyznaje, iż w jego szkole pedagodzy nie stosują szczególnych programów nauczania wobec osób wyróżniających się pod względem przejawianych zdolności intelektualnych. Jedynie trzech zdolnych maturzystów wyraża przekonanie, że nauczyciele uwzględniają charakteryzujące ich zdolności umysłowe poprzez organizowanie nauczania i uczenia się opartego na odrębnych programach. Zatem i w tym miejscu pojawia się wyraźna różnica postrzegania między członkami procesu kształcenia. Po jednej stronie znajdują się nauczyciele zachwalający indywidualne podejście do zdolnej młodzieży, polegające między innymi na różnicowaniu programów kształcenia, z drugiej stoją sami zainteresowani, czyli zdolni uczniowie zdający się nie rejestrować specjalnego podejścia pedagogów do ich edukacji. Myśląc kategoriami perspektywicznymi – przy zaniedbaniu odpowiedniego stanowiska motywującego jednostki wybitne do pracy – można obawiać się o ich kariery edukacyjne. Wymagania wobec osób uzdolnionych powinny być adekwatne do poziomu potencjału intelektualnego, w przeciwnym razie pod wpływem nauczania, które nie odpowiada ich możliwościom obniżają swój poziom do przeciętnego (Wołoszynowa, 2001, s. 398).

Przedstawione wyniki badań diagnostycznych stanowią podstawę do sformułowania postulatów dla praktyki pedagogicznej, służących stymulowaniu i wspieraniu rozwoju uczniów zdolnych. Wyniki badań dowodzą, iż w większości liceów zdolna

młodzież nie otrzymuje wsparcia od pedagogów, psychologów, dyrektorów. Istnieje zatem potrzeba zwiększenia zainteresowania jednostkami zdolnymi w ich środowiskach edukacyjnych. Pomocne w tym względzie może być powoływanie zespołów opiekunów do spraw uczniów zdolnych, zapewniających odpowiednie rodzaje wsparcia. Wprowadzenie szkolnego systemu promocji osiągnięć uczniów zdolnych oraz opieki merytorycznej w związku z olimpiadami i konkursami przedmiotowymi stanowi kolejną szansę na zwiększenie liczby uczestników olimpiad wśród uczniów oraz zachętę do nauki.

Właśnie w sferze funkcjonowania społecznego istnieje potrzeba otaczania uczniów zdolnych szczególną uwagą, poznawania nieformalnej struktury klasy oraz podejmowania działań zmierzających do poprawy pozycji uczniów izolowanych i odrzucanych. Nauczyciel powinien podkreślać walory ucznia niepopularnego oraz tak kierować aktywnością danego ucznia, by zaistniał on na terenie klasy. We wszystkich tych działaniach doszukiwać się należy nadziei na polepszenie samopoczucia osób zdolnych w szkolnej codzienności.

Mimo, iż połowa badanych uczniów doświadcza w sytuacjach kształcenia nudy, to pozostali deklarują pozytywne postawy wobec szkoły. Zgodnie stwierdzają, iż przejawiają zainteresowania przedmiotami nauki szkolnej. Na tych zainteresowaniach należałoby oprzeć i poszerzyć ofertę zajęć pozalekcyjnych kierowanych do licealistów, uzupełniając je o wartościowe zajęcia fakultatywne czy przyzwolenie na propozycje autorskich kół zainteresowań adekwatnych do zamiłowań uczestników. Niestety dość często osoby o specjalnych potrzebach edukacyjnych, zostają pozostawione same sobie a indywidualne zainteresowania realizują poza ławką szkolną.

Konkludując, obraz warunków do harmonijnego rozwoju osób zdolnych w badanych zespołach klasowych przedstawia się korzystnie. Nierzadko akcentują oni brak indywidualizacji i specjalnego do nich podejścia. Nie ulega jednak wątpliwości, iż warto zwiększyć zainteresowanie jednostkami zdolnymi w ich środowiskach edukacyjnych. Zintensyfikowanie działań na rzecz zdolnych nie musi dotyczyć wielkich przedsięwzięć. Można śmiało powiedzieć, że w wielu sferach umieją oni poradzić sobie sami a innowacja mogłaby polegać na chwili uwagi, życzliwym spojrzeniu, słowie zachęty. Ze strony osób z najbliższego otoczenia jednostek zdolnych wystarczy gwarancja poczucia gotowości i obecności, bo czegoś więcej trzeba dla dobrego samopoczucia osób, które potrafią sprostać najtrudniejszym wyzwaniom intelektualnym.

Bibliografia

- Borzym, I. (1979). *Uczniowie zdolni*. Warszawa: PWN.
- Kotlarski, K. (1990). *Czynniki oddziałujące na poziom uzdolnień*. Poznań: UAM.
- Panek, W. (1977). *Zachowanie się szczególnie zdolnych uczniów w sytuacjach szkolnych*. Białystok: Sekcja Wydawnicza Filii UW w Białymstoku.
- Piotrowski, E. (2005). *Pedagogika dzieci zdolnych i uzdolnionych*. W: W. Dykcik (red.). *Pedagogika specjalna*. (s. 327-343). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Sękowski, A. (2001). *Osiągnięcia uczniów zdolnych*. Lublin: Towarzystwo Nauk. KUL.
- Tyszkowa, M. (1990). *Zdolności, osobowość i działalność uczniów*. Warszawa: PWN.
- Wołoszynowa, L. (2001). *Dzieciom – Rodzicom – Nauczycielom. Studia i szkice psychologiczne z lat 1937 – 1992*. Kielce: Dom Wydawniczy Strzelec.